

Hâlis Efendi
Turfetü'l-Emsâl
Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü

Yazar
Dr. Mustafa Arslan

ISBN: 978-605-2233-41-2

1. Baskı
Mart, 2019 / Ankara
100 Adet

 Grafiker®
Yayınları
Yayın No: 307
Web: grafikeryayin.com

**Kapak, Sayfa Tasarımı,
Baskı ve Cilt**

 Grafiker®
Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
1. Cadde 1396. Sokak No: 6
06520 (Oğuzlar Mahallesi)
Balgat-ANKARA
Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx
Faks : 0 312. 284 37 27
E-mail : grafik@grafiker.com.tr
Web : grafik.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	9
KISALTMALAR.....	13

GİRİŞ

ATASÖZLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

I. Tarihten Günümüze Atasözü Kavramı.....	15
II. Divan Edebiyatında Atasözü Kullanımı.....	16
III. Atasözü İhtiva Eden Eski Kaynaklarımız.....	18
III.1. Orhun Yazıtları.....	18
III.2. Berlin Turfan Yazmalarından Bir Tıp Kitabı (Uygur Dönemi).....	19
III.3. Divanü Lûgati't-Türk (Kaşgarlı Mahmut).....	19
III.4. Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacıp).....	19
III.5. Atabetü'l-Hakayık (Edip Ahmet Yükneki).....	20
III.6. Dede Korkut Hikâyeleri.....	21
III.7. Berlin'de Bulunan Atasözleri Kitabı.....	21
III.8. İstanbul'da Bulunan Oğuzname.....	23
III.9. XVI. Yüzyıldan Kalma Bir Oğuzname.....	23
III.10. Kâbusname Çevirisi (Mercimek Ahmet).....	23
III.11. Kitab-ı Atalar Sözü Adlı Eser.....	24
III.12. Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsâl.....	25
III.13. Pend-nâme-i Güvahî.....	25
III.14. Megiser'in Dilbilgisi Kitabı.....	26
III.15. XVII. Yüzyıla Ait Bir Elyazması.....	26
III.16. Manzûme-i Emsâl (Edirneli Hıfzî).....	26
III.17. Darb-ı Meseller ve Uygun Beyitler.....	27
III.18. Turfetü'l-Emsâl (Hâlis Efendi).....	27

III.19. Armağan (Edirneli Ahmed Badî Efendi).....	28
III.20. Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye (Şinasî-Ebuzziyâ)...	28
III.21. Durûb-ı Emsâl (Ali Emîrî Efendi).....	29
III.22. British Museum’da Yer Alan Yazma.....	30
III.23. Oxford’da Bulunan Bir Mecmua.....	30

BİRİNCİ BÖLÜM

TURFETÜ’L-EMSÂL VE MÜELLİFİ

I. Hâlis Efendi.....	31
II. Turfetü’l-Emsâl.....	32
II.1. Turfetü’l-Emsâl’in İsimlendirilmesi ve Yazılış Tarihi.....	32
II.2. Turfetü’l-Emsâl’in Yazılış Sebebi.....	32
II.3. Turfetü’l-Emsâl’in Kime Sunulduğu.....	33
II.4. Turfetü’l-Emsâl’in Tertip Şekli.....	33
II.5. Turfetü’l-Emsâl’in Yazma Nüshaları.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

TURFETÜ’L-EMSÂL’İN MUHTEVASI

I. BİR NASİHATNAME OLARAK TURFETÜ’L-EMSÂL... 35	
I.1. Ayet, Hadis, Nasihat İlişkisi ve Turfetü’l-Emsâl.....	36
I.1.1. Turfetü’l-Emsâl’de Yer Alan Ayet ve Hadisler... 39	
I.2. Atasözü, Deyim, Nasihat İlişkisi ve Turfetü’l-Emsâl... 45	
I.2.1. Turfetü’l-Emsâl’de Yer Alan Türkçe Atasözleri... 47	
I.2.2. Turfetü’l-Emsâl’de Yer Alan Türkçe Deyimler... 52	
I.2.3. Turfetü’l-Emsâl’de Yer Alan Arapça-Farsça Meseller (Atasözü/Deyim).....	56
I.2.3.1. Arapça Meseller (Atasözü/Deyim).....	57
I.2.3.2. Farsça Meseller (Atasözü/Deyim).....	61
I.3. Manzume Nasihat İlişkisi ve Turfetü’l-Emsâl.....	62
I.3.1. Atasözünün Aynı Biçimiyle Kullanıldığı Manzumeler.....	64

I.3.2. Atasözünün Farsçasının Kullanıldığı Manzumeler.....	64
I.3.3. Atasözünün Arapçasının Kullanıldığı Manzumeler.....	65
I.3.4. Atasözünün Anlamını İhtiva Eden Manzumeler.....	65
I.3.5. Hikmetli Söyleyişler İçeren Berceste Beyitler..	66
I.3.6. Turfetü'l-Emsâl'de Yer Alan Manzumeler	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURFETÜ'L-EMSÂL'İN TENKİTLİ METİN

I. Tenkitli Metnin Oluşturulmasında İzlenen Yol.....	83
II. Tenkitli Metinde Kullanılan Yazma Nüshaların Tavsifi..	85
III. Çevriyazı Sistemi (Transkripsiyon Alfabeti).....	88
IV. Tenkitli Metin.....	89
SÖZLÜK	179
SONUÇ	191
KAYNAKLAR	193
TIPKIBASIM	199

(İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı No:103.)

ÖN SÖZ

Türk Dili'nin yazılı ilk belgelerinden itibaren günümüze kadar zenginleşerek ulaşan sav, mesel, darb-ı mesel gibi adlarla anılan atasözlerimiz, dilimizin ve millî kültürümüzün temel taşlarındandır. Atasözlerimiz hemen her dönemde sözlü ve yazılı edebî metinlerimiz içerisinde yer almış, bazen de bunları bir araya toplayan müstakil eserler yazılmıştır. Bu eserlerden birisi de *Turfetü'l-Emsâl* dir.

Bu çalışmada, Hâlis Efendi (Hâlis Muhammed bin Ahmed Et-Tosyavî) tarafından yazılmış *Turfetü'l-Emsâl* (1234/1818) adlı açıklamalı atasözleri sözlüğü incelenmiştir. Eserde, Tosya (Kastamonu) çevresinden derlenen yaklaşık 76 atasözü madde başı olarak verilmiş ve bunların detaylı açıklamaları yapılmıştır. Eser üzerine, tarafımızdan bir bildiri ile tanıtımı dışında, her hangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Eserin tespit edebildiğimiz dört yazma nüshası bulunmaktadır. Çalışmamızda bu dört nüsha kullanılmıştır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmuştur.

Giriş başlığı altında, atasözlerimiz hakkında bilgi verilmiş ve Türk kültürünün yazıya aktarılmış temel kaynaklarından başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar atasözlerimizin yer aldığı tarihî kaynaklar değerlendirilmiştir.

Birinci Bölüm'de, Hâlis Efendi ve *Turfetü'l-Emsâl* üzerinde durulmuştur. Hâlis Efendi hakkındaki kısıtlı bilgiler aktarıldıktan sonra, *Turfetü'l-Emsâl*'in tertip şekli ve yazma nüshaları hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci Bölüm'de, *Turfetü'l-Emsâl*'in muhtevası üzerinde durulmuştur. Bir atasözleri sözlüğü olan eser, muhtevası itiba-

riylebir nasihat ve ahlak kitabı özelliği taşımaktadır. Eserde yer alan atasözlerinin büyük çoğunluğunun nasihat içerikli olması, atasözlerinin açıklanmasında nasihatname türüne bezer yapının şekillenmesini temin etmiştir. Muhtevaya uygun ayet, hadis, vecize ve diğer atasözleri ile oluşturulan bütünlük, eserin nasihat amacıyla yazıldığını göstermektedir. Eserin bu özelliğinin daha iyi görülebilmesi için bu bölümde, eser içerisindeki ayet ve hadisler, atasözleri, deyimler, Arapça ve Farsça meseller ile manzum parçalar ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Eser içerisindeki bu malzeme değerlendirilirken bağlamının görülebilmesi için ilgili olduğu atasözü ile birlikte verilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de, Turfetü'l-Emsâl'in tespit edilen dört yazma nüshasına dayanılarak tenkitli ve çeviriyazılı (transkripsiyonlu) metni oluşturulmuştur. Metin oluşturulurken elimizde "müellif hattı nüsha" olmadığından her hangi bir nüsha esas alınmamıştır. Ancak eserin telif tarihi ile aynı tarihte istinsah edilmiş ve muhtemelen müellif nüshasından kopyalanmış olan "A" nüshasının satır numaraları kullanılmış ve tıpkıbasımı eklenmiştir. Bölümün başında, tenkitli metnin kurulmasında izlenen yol hakkında bilgi verilmiş ve metnin kurulmasında göz önünde bulundurulan dört nüshanın tavsifi ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Turfetü'l-Emsâl'in tenkitli metninin sonunda, metinde geçen ve anlaşılması güç olan kelimeler tespit edilmiş ve eserin küçük bir sözlüğü hazırlanmıştır. Burada verilen kelimeler, eserin anlaşılmasını kolaylaştıracak, eserin dili hakkında fikir verecek ve yazıldığı dönemin dil malzemesinin görülmesini sağlayacaktır.

Çalışmanın sonunda elde edilen bilgiler *Sonuç* başlığı altında değerlendirilmiştir. Çalışmayı hazırlarken yararlandığımız eserler *Kaynaklar* kısmında verilmiştir.

Çalışmanın sonuna, metnin kontrolünü sağlamak amacıyla *Turfetü'l-Emsâl'in* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk

Kitaplığı No:103'teki nüshasının (A nüshası) tıpkıbasımını eklenmiştir.

Turfetü'l-Emsâl'in benzer yapıdaki eserlerden ayrılan yönü, tespit edilen atasözlerinin derinlemesine açıklamasının yapılmasıdır. Ne geçmişte ne de günümüzde atasözlerini bu derinlikte açıklayan başka bir örneğe rastlanmamıştır.

Bu çalışmada katkıları olan ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Faruk Toprak'a, Prof. Dr. M. Mete Taşlıova'ya, Prof. Dr. İsrail Babacan'a, Prof. Dr. Sait Okumuş'a, Prof. Dr. Mustafa Erdoğan'a, Arş. Gör. Ayşe Korkmaz'a, yüksek lisans öğrencilerim Ali Altun ve Gül Şimşek'e teşekkür ediyorum. Özellikle çalışmalarım esnasında bana destek olan kıymetli eşim ve sevgili çocuklarıma şükranlarımı sunuyorum.

Bütün gayretlerimize rağmen eksik ve hatalarımızın olacağı muhakkaktır. Her türlü eleştiriye açık olduğumuzu belirterek, giderilmesi konusunda yardımcı olacaklara minnettar kalacağımı belirtmek isterim.

Doç. Dr. Mustafa Arslan
Ankara 2019